

Lámpafény a Duna bátán

Kiss Benedek: *Utak keresztje*

„S eljön az idő, amikor a művelt réteg a néptől átvett hagyományt új művészi formába öntve újra átadhatja a nemzeti közösségnek, a nemzetté vált népnek.”

(Kodály Zoltán)

közelmúltban eltá-
vozott s az iroda-
lom peremvidékein, így

H O L N A P K I A D Ó ,
2 0 1 0

sáért recsegnek-ropog-
nak, zörögnek és zaka-
tolnak.

az aforizmák, a sommás bölcsességek világá-
ban is otthonos Fekete Gyula egy hosszú és
érdemekkel teli írói pálya tapasztalatai alapján
bizonyára megnyugvással s talán mosolyogva
vetette papírra: „Az író bizonyítványa a mű,
nem pedig a kritika. A kritika a kritikus bizo-
nyítványa.” Innen nézvést az ember – ha ad
magára valamicskét – legalábbis „szerelvényt
igazít”, különösen, ha Kiss Benedek eleddig
leggazdagabb kötetét, a költő 1962 és 2009
között született verseinek gyűjteményét, az
Utak keresztjét ajánlja az olvasó figyelmébe.
Ám jobb, ha mindjárt azon is elgondolkodik,
hogy ez az egymást ördöglakatként fogva tar-
tó két kijelentés a szerencsés esetben ter-
mékenyítő egyensúlyokkal szemben miféle
kényszereket, olykor gyógyíthatatlan félreér-
téseket, netán torzító önvédelmi mechaniz-
musokat képes kialakítani és fönntartani
mindkét oldalon. Mert lássuk be: bizony még
egy közel fél évszázadot átívelő, jelentős költői
életmű körül is ott ólálkodnak a kritika ál-
talános gyakorlatának kiüresedett, korhatag
kliséi, a számfüles, pergamenzörgésű mód-
szertantól kezdve, az idézetekkel nyakló nél-
kül bánó, általuk bármiből bármit levezet-
ni akaró és tudó (!) szélhámós rutinton át,
egészen a tartalmi és kronológiai hézagokat
átkötő lírai verklik monoton zakatolásáig. Kül-
önösen, hogy egyre nyilvánvalóbb: mindezek
egy amúgy tiszteletre méltó, ám a komple-
xebb értelmezési lehetőségekkel egyre ne-
hezebben boldoguló irodalomtörténet-alapú
szemlélet- és ismeretátadás pozícióban tartá-

Kiss Benedek pályájának alakulását bő-
nyedszázada van szerencsém figyelemmel kí-
sérni. Személyiségének szerkezete, világlátá-
sa, valamint költészetének eredendő s máig
megőrzött stílusjegyei alapján – amelyeket
kezdetben csupán a köztünk levő szellemi ro-
konság bizonyítékának véltem – ma már bát-
ran mondom ki, amit az első pillanattól fog-
va érzek: életművének, elért eredményeinek
értékelése, értelmezése számomra izgalma-
sabbnak, élményszerűbbnek, mi több, táv-
latosabbnak mutatkozik a folklór, a folkló-
rizmus, egészen pontosan az újfolklórizmus
felől, mint az irodalom irányából. Az újfolkló-
rizmus, mint a hivatásos művészet és a folklór
kölsönhatására, a népi és a nemzeti kultúrát
egymással összekötő lehetséges művészi utak-
ra utaló kifejezés elterjedése nagyjából az
1970-es évektől számítható. Egyáltalán nem
véletlenül éppen attól az időszakról, amikor-
tól a Kilencek néven megismert költőcsoport
(hátuk mögött az *Elérhetetlen földdel*, Kiss Be-
nedek esetében az azt megelőző *Költők egymás
köztel* is) tagjainak munkássága kiteljesedés-
nek indult, tehát egybeesett a folklór korsze-
rű értelmezését, professzionális megjelenési
formáit, valamint társadalmisítási lehetősé-
geit célzó forradalmi méretű változásokkal.
Ez a művészi felfogás szakít XIX. századi,
evolúciót hirdető romantikus elődjével, és egy-
merőben újszerű esztétika jegyében, a társa-
dalomfejlődés törvényszerűségei alapján már
a formai jelleget hangsúlyozza a tartalmival

szemben. A fogalom beemelése Kiss Benedek írásművészetének vizsgálatába tehát időse-rűbb, mint valaha, a tizenegy korábbi önálló kötetből egyé formált *Utak keresztje* tekintetében pedig különösen kívánatos is, mert nemcsak a költő recepcióját szellőztetheti át, frissítheti és gazdagíthatja, hanem egy mind-máig kevésbé hivatkozott poétikai irányzat potenciális létezésére, s annak mibenlétére is ráirányíthatja a figyelmet.

Mindehhez az önigazolás jól kitaposott ösvényei helyett lássunk inkább három különbözönnek tűnő s relatíve „objektívnek” szánt álláspontot (már csak a látszat kedvéért is), így egyszeriben mindkét előzetesen elképzelt szándéknak eleget tehetünk. Egyrészt láttathatjuk, hogy tapasztalataik, észrevételeik eredője egymástól függetlenül is egyazon irányba mutat, másrészt ily módon talán könnyebb lelkiismerettel osztható meg mindaz, amiről a privát meggyőződés okán hasonló szerepben szemérmesen hallgatni illik.

Első megközelítésben az ugyanahhoz a generációhoz tartozó pályatársra kell hivatkozzam, akinek Kiss Benedek munkássága kapcsán emberemlékezet óta a *megnyugtató* jelző jut elsőül eszébe, hiszen elmondása szerint, ha őt olvassa – számára is meglepő módon –, rövid időn belül helyére billen a lelki egyensúlya. Sokat töprengtem rajta, mi rejtőzhet e mögött, s vajon miért érzek magam is hasonlóan már akár két-három vers után is? Mi lehet a kulcsfogalom, a legkisebb közös többszörös, amelyre ilyen, a kortárs irodalomban meglehetősen szokatlan jótékony hatások képesek ráépülni? Netán a szédítően gazdag s nem csak az életmű egészét jellemző, de nem ritkán a verseken belül is föl-fölbukkanó polifónia? Vagy az „ahová nézek, ott vers terem” ifjúkor óta őrzött képessége? Egyáltalán miféle képesség ez? Honnan a Kiss Benedek-líra áradó, a szó legmagasztosabb értelmében vett nemes kétkezisége, sokszorosán árnyalt tisztasága? Rajta keresztül miért értjük meg azonnal és mindörökre Illyés Gyula híres hasonlatát: „Nincs tisztább dolog, mint egy kovácsműhely vasárnap délelőtt”? Különlegesen kifinomult, mondhatni ingyenc

bordalainak hatása alatt miért érezzük minden korábbinál igazabbnak Hamvas Béla kijelentését: „Egy pohár bor az ateizmus halálugrása”? Márai Sándorét: „Ha már a rizlinggel is baj lesz Magyarországon, nem akarok élni”? A kérdések jól érzékelhetően egymás tőszomszédságában, a harmónia talajában gyökereznek, és természetesen még hosszan folytathatók, de a közelítés végett forduljunk inkább a 2000-es évek e tekintetben talán legfontosabb válasza felé.

A *Kortárs* 2008. áprilisi számában a költő *Szomorún és boldogan* című kötetéről szólva Kemsei István ekként fogalmaz: „Kiss Benedeknek 'gazdaszeme' van az általa belakott univerzum szemrevételezéséhez.” Ennél pontosabban valószínűleg lehetetlen egy költői életmű talán legjellemzőbb ismérveit egyetlen rövid mondatba sűríteni úgy, hogy közben az alkotó által elfoglalt pozícióról s annak léptékarányairól is pontos képet kapunk. Bravúros mondat ez a javából, amelyet ezentúl akár így is leírhatunk: Kiss Benedek=gazdaszem belakott univerzum szemrevételezéséhez Amelyben a gazdaszem a fölnevelő szociokulturális háttérrel testesíti meg, azt az egykori kiskunsági életközösséget, amely egy sok évszázados tradicionális kultúrára épülő komplett s máig érvényes világképpel s az abból fakadó értékrenddel tarisznyálta s bocsátotta útjára annak idején. A versek közelében azonban az is kiderül, hogy ebbéli meghatározottságából a fél évszázados budapesti lét s annak számtalan csábító és nem éppen kívánatos hatása ellenére Kiss Benedek gyakorlatilag kimozdíthatatlan maradt. Mindebben pedig nem is maga a tény az igazán izgalmas, hanem ami mögötte van. Mert igaz ugyan, hogy gazdaszemét összességében a régen beidegződött reflexek irányítják, ám az mégiscsak példa nélkül való, ahogyan annak érvényét – mint a dolgok és jelenségek megítélésének alapját – a legcsekélyebb indulat és veszteségtudat nélkül, szinte a Teremtővel való derűs egyetértésben ruhazza át, terjeszti ki az értékrendjébe elvileg nemigen illeszkedő világvárosi környezetre, s az abból fakadó valamennyi élethelyzetre és körülményre.

Mert ez az a momentum, amitől úgy érezzük, hogy a Kiss Benedek-vers nemcsak mindenhol otthonos, de mindenben kompetens is, hiszen kiterjedéseinek úgy a mentális, mint a fizikai színtereit is képes a maga mindenkori elvárásaihoz, eszményeihez igazítani, egyszerűen: *belakni*. Ez az oka annak is, hogy akár a Királyhágó téri ablak mögül, akár az egykor szebb napokat látott szentgyörgyhegyi présház diófája alól pillant föl az égre, tapasztalatai s a látvány keltette érzései, ha nem is azonosak, de mindkét esetben egyenértékűek. Nem állhatom meg, hogy legalább ezen a ponton ne idézzem a harmadik emeleti körfolyosón üldögélő beteg költőt: „az ember kiül kisszékre / az ajtó elé, s várja a csillagát. / S a csillag sosem késik, / legfeljebb fellegek bodraiból / küzdi láthatóvá magát, / de ha ez nem sikerül, / az ember akkor is tudja, hogy ott van. / És vár. És ez fontos tudás.” A vers (*Barátkozás egy csillaggal*) nem szerepel ugyan a kötetben (magasabb szempontok miatt a soron következő kötetbe nyert besorolást), ám e pillanatban mégis ide kívánczok. Minden fejtegetésénél szebben példázza, hogy ez a valóban fontos tudás csakis az önmagával, de szűkebb s tágabb környezetével is tökéletesen azonosulni tudó egyénnek nyílnak meg a maga teljes mélységében; a világegyetem ember fölötti energiáit a szellem által leföldelő, egyben a lelket égis emelő személyes élményként. (Ellentétben a harmadik évezred önkéntes rabszolgájával, aki, ha néhanap kimerészkedik a „természetbe”, a cirpelő tücskök közt végre jól kiséhajtozza magát a szabad ég alatt.) Ez a kozmikus érzékelésmód s a fentebb említett térbeli egyenértékűség tágitja ki Kiss Benedek költészetének határait az *univerzumi* méretekig. Legyen szó örömről vagy bánatról, álljon meg bármin a tekintete, a megjelenítő költői erő mögött minden esetben ott érezzük a végtelenség megélésének maga alkotta arányait és kikezdzhetetlen igazodási pontjait. És még valamit, ami ebben az ambivalens viszonyrendszerben legalább ennyire fontos: az ember esendőségének folyamatos megélését, tudatosításának szívós akarátát. Az egyes darabokban mindez a legváltozatosabb

oksági összefüggésekben mutatkozik meg: hol a befejezés pillanatában, minden nagyszerűségek fonákjaként, hol félúton, a pillanatonként át- és átfókuszálódó arányok megtartása, meg erősítése végett, hol pedig pusztán önmagáért, a levetkőzhetetlen bűnök terhét könnyebbítendő. De legalább ilyen fontos és meghatározó ismérve ennek a költészetnek a beszédmód *szemrevételező, szemlélődő* jellege, amely az életmű java részét uralja, hiszen a létezésnek, az eseményeknek, a világ jelenségeinek higgadt szemlélésében, megfigyelésében s a róluk való elmélyült tűnődésben nyilvánul meg, legtöbb esetben a cselekvés és a beleavatkozás szándékát eleve kizáró módon.

A harmadik állítás, amely az előző kettőhöz hasonlóan szintén e költői világ küszöbén belülről, a kulcsfogalomig, a már említett legkisebb közös többszörösre kalauzol, az *Utak keresztye* utószavát író szerkesztőé. „Azok egyike ő, akik e daltalan, zajos korban a líra legősibb hangját, műfaját újítják meg: a dalt. Persze modern dalok ezek, hangnembaváltásokkal, gazdag formai-ritmikai változatossággal.” Ha mindezeket elfogadva most földézzük és egymás mellé írjuk a Kiss Benedek-dalok kapcsán eddig használt s a legtágasabb fogalmi terjedelmű megállapításokat, úgy, mint egységes, mindenre kiterjedő világkép, a dolgok, jelenségek és az ember közötti, bölcs belátáson alapuló harmónia, valamint a földet az éggel kölcsönhatásban értelmező kozmikus szemlélet, máris a folklór attribútumainak, mint a „nép által főlhalmozott tudás” egységesítő tulajdonságainak kellős közepében találjuk magunkat. Ebből a nézőpontból pedig már az sem tűnik erőltetettnek, ha a Kemsei István megállapítása nyomán korábban fölírt egyenlőséget – természetesen némi elvonatkoztatással – akár ebben a formájában is képesek vagyunk átgondolni: folklór=gazdaszem, belakott univerzum szemrevételezéséhez. Mert ez a változat is érvényes lehet bizonyos határok között, gondoljunk csak a „nép” életét, érzelm- és gondolatvilágát „mindenre gyógyír” módon tükröző népdalokra. Ami pedig a Kiss Benedek-líra és az újfolklórizmus kapcsolatát illeti, talán ez a több-

szörösen összetett logikai láncolat is segíthet rámutatni arra, hogy az életmű nemzeti kultúránkba való integrálódása csakis annak leginkább letisztult értékein, jelen esetben a folklór, a népi kultúra modern költészet által átlényegített elemeinek, közösségi meghatározottságának a polgári hagyományokba való áttemelésén, átmentésén keresztül vezet. És ez így is van jól.

Am a legnagyobb jóindulattal sem tehetünk úgy, mintha nem érzékelnénk a folklór és a kortárs irodalom közé éket ütő, folyamatosan meg-megújuló törekvéseket. Pedig itt működik a szemünk előtt egy sajátosan Kárpát-medencei folklorisztikai modell, amelynek pusztá létezése, a világon egyedülálló tudományos háttere talán a leginkább segíthetne a tisztánlátásban, ha már létrejöttének szellemi megalapozásában éppen irodalmunk elkötelezettjei – Nagy László, Csoóri Sándor, Kiss Ferenc – vállaltak oroszlánrészt. És mi sem volt természetesebb, mint hogy ugyanezen szellemiséget tápláló költészetével már a fiatal Kiss Benedek is hozzátette a magáét a Halmos Bélák, Sebő Ferencek és mások oldalán. A modell sikereit és presztízsét azonban minden ellenkező híresztelés dacára nem a megzabolázhatatlan nemzeti büszkeség tornászta föl ilyen magasra, hanem az, amit, úgy látszik, nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy meg tudtuk érteni, rendszerbe tudtuk foglalni ezt a pártatlanul gazdag hagyományt, és megtaláltuk benne mindazokat a tartalmakat, amelyek a modern életkörülmények kö-

zött is nélkülözhetetlenek. Hiszen hogyan is gondolhatná bárki, hogy például a népzene fönnyaradhatott volna anélkül, ha nem tudott volna mindenkor kortárs zenévé válni. Persze tisztában vagyunk azzal is, hogy a tény, mely szerint a mi egyetemes kultúránk zömmel a paraszti életformán keresztül öröklődött ránk, nemcsak az erre büszkék számát gyarapítja, de nagyon sokakat irritál is. Ha volna közöttük versolvasó-versértő ember, s ha a pénztárcám megengedné, egytől egyig mindegyiküknek ajándékoznék egy Kiss Benedek-kötetet. Mert bárhol ütöm is föl, nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy a legtöbb eséllyel talán éppen az *Utak keresztje* lapjain érthetnék meg a mi közös egyetemes, magyar és európai műveltségünket anélkül, hogy közben valahonnan, messziről suk-sükkölés, innye-binnyezés vagy ádáz csizmacsapkodás hallatszana.

Valami fenséges muzsika persze szólhatna közben, mondjuk az emberi létezés mélységeinek megrendítő remeke, a *Nyáresti delirium* sorai alatt. Hosszan, fájdalmasan, az utolsó hangot is kellően kitartva, mert – és innentől már Berecz Andrást idézem – ha a kultúrát elosztogató központ azt mondja legnagyobb tehetsége tetejéről, hogy „vibrato” és „tremolo”, egy másik a mélyből pedig azt, hogy „billegetsd meg úgy azt a hangot, fiam, mint Duna háta a lámpafényt”, akkor még mindig nagyon sok a feladatunk.

LÉKA GÉZA

Boszorkányok márpedig vannak!

Nagy Cili: *A szembenézés gyönyöre*

Nagy Cili a Stádium
Fiatal Írók Köré-
ben kezdte költői pályá-

ját. Első kötete (Apollónsziluett, Stádium, 1997) Gérecz Attila-díjat kapott. Fodor And-

STÁDIUM,
2010

rás „az új költői hangok-
ra fogékony olvasóknak
széles körben” ajánlotta,

miközben idézte szerkesztője, Kárpáti Kamil véleményét róla: „...alighanem ő az, aki a leg-

nagyobb erőnléttel vághat neki a harmadik ezredévnek.” Erőteltjes egyéni hangja koherens költői világot mutat be az újabb művek tükrében is, melyek szintén a Stádium gondozásában láttak napvilágot: *Halottak pedig nincsenek*, 1999, *Fénylés foglya*, 2001, *Kád a parkban*, 2004, *A részeg erkély*, 2007.

A szembenézés gyönyöre Nagy Cilinek az 1996–2010 közötti években írt válogatott és új verseit tartalmazza. Határozott elképzelés szerint felépített, válogatott kötet hat ciklusa jól prezentálja a költő poézisének időbeli alakulását, irodalmi lényének szerepvállalásait, hangjának, formaérzékenységének sokszínűségét.

A költő élményein keresztül lát meg új, belső összefüggéseket, melyek újabb következtetésekhez vezetnek, s ez a feltáró, nyughatatlan költői alkat egy igen sajátos lírai világot hoz létre. A kötet címét adó mű is ebbe a különös világba vezeti be az olvasót, mintegy alaphangot adva a további versekhez.

A 205 válogatott verset tartalmazó kötet ciklusait a Paul Delvaux által alkotott mezeten női testek illusztrálják. A rajzok zavart keltek, de ezt a szemérmes zavart nem a testek látványa okozza bennem, hanem a valószínűtlenül nagy szemek váltják ki. Az olvasónak az az érzése támad, hogy a szembenézés e hatalmas lencséken át minimum annyit fogad be, mint amennyit megmutatni kíván magából. Mintha a testi kitérültség csak eszköz volna, hogy majd az általuk kiváltott reakciók ebben a visszatükröződésben egy szemvillanás alatt leleplezzék mások titkait. A túlhangsúlyozott szemek ezeken a csupasztesteken keresztül kapnak igazán létjogot, valódi funkciót, ami a test mezetelenségénél jóval izgalmasabb, eredetibb, de félelmetesebb is talán.

Az illusztrációk és Nagy Cili költő-nőisége különös összhangban vannak. A rajzok, ha erotikusak volnának is, de nem úgy, ahogyan az általában kínálja önmagát. Valahogyan esetlenül idegennek hat a test a hatalmas szemeken túli belsőbb, de feltétlenül nehezen azonosítható külső jelenlét számára. Ez a diszharmónia mintha érvényes volna a költő alkotói világára is, amely mégis rendet teremt

saját felfedezései között, sőt: „Előbb még bezsebeli a pillantásod. / Tű végére szúr, kígyót bővöl / belőled, máglyára tesz, / lehántolja ami lehántolható / rólad – hisz meztelen / voltál eddig is! –, énekel / neked dajkahangon, kicsalogatja / belőled csigaszarv-titkaidat” (*A szűz*).

Nagy Cili nem áttal a természeti tájakkal, évszakokkal és hétköznapi eszközökkel intímebb belső vidékeket mutatni meg: „felhők csavarodnak, / berántom az eget: / napfoltos lepedőt, / madarak lebegnek, / össze-imbolyognak, / ringlispíl az erdő, / rohan körbe-körbe, / lombok, fák, gyökerek / földjük nélkül szállnak, / feltépem az ajtót, kiáltok, ugranék / – látok magam alatt / kígyózni síneket / (*Tévedés*).

Erotikája feszes, izgalmas minőségben marad női érzéklettel, de mégis egységesül egy általánosabb, kollektív emberi eszméletben, ami néha képen is vágja az olvasót. „Felhőkön túli fehérség vibrál / távolba-vonagló utakon. / A város nehézkes, szürke koldus, / hajnalban lomhán a tájra guggol” (*Át a városon*). Többször érzékelhető az az összetett folyamat, melynek során a rejtőzködő erotika összecúsúzik a mulandóság magányával, és átvegyíti tartalmait a halállal, ettől üt bizarrul nagyot. Ezzel párhuzamosan visszaidézi az elmúlás útjainak misztériumát a víziókkal, halottlátással. „De akkor éjjel egy halott költözött a házba, / port kavart, mikor a nehéz díványon elfeküdt, / óránként iszonyú mélyről jött a sóhaj, / lehelt ránk huzatos temetőhideget” (*Árnyékként cipelve*).

A megidézés képessége-átélése kulcsfontosságú azon élmény megtapasztalásához, amelyben az emlékek és álmok eleveníthetnek valamit vissza abból az ősi állapotból, amely még fel-feldereng egy távoli múltból, amivel C. G. Jung mester behatóan foglalkozott. Ez a démoni jelenlét azonban nem elégszik meg önnön jelenlétének tisztáztatásával. Cselekvő is egyben, így transzcendens jelenlétben átszivárog az élők rémületébe kivédhetetlenül, testi mivoltuk eltakarhatatlan nyílásain keresztül. „Nagyon öregén jöttünk ki az ajtón, / görnyedt há-

tunkon árnyékát cipeltük, / ki nemrég halt meg abban a házban, / forró nyarunkba dugta hideg ujját” (*Árnyékként cipelve*).

Emlékek, álmok ha vetközni kezdenek, / feltáruul ott minden ajtó. / Nincs többé függöny, izgató spanyolfal, / ravatalára fölfekszik a kérdés” (*Válasz*).

A kötetben felfedezhető a könyörtelen önszabadító szellemi és a jobbára megállapításokat közlő lírai én nyílt vállalása is: „Tíz évesen egy motorosfiú / halála tett boldoggá nagyon. / A szentté avatott káröröm / pokla sugárzik szét e fotelben” (*Rorschach-teszt*). A belső igazságok felismerése és kinyilatkoztatása bármennyire is nélkülözi a külső, kegyeleti és általános etikai rendet, mégis bizonyos szellemi megtisztulást eredményez. Ez a szellemiség a „szentté avatott káröröm”-ben talál otthonra, ahol a szabályok megbotránkoztató, de egyénre hangolása oldozza a szerzőt szellemi minőségének bontakoztatásában.

Nagy Cili kiterjeszti a kínok lokalizálhatóságának felfedezését a privát felszabadítás mozzanataira is – így lehetőség nyílik a fájdalom korlátozására egy adott testrésze, szervre –, ami elnyúlhatatlanná tapossa ki a lelket is. Ámbár, mint ahogyan a bakancstól feltört sarkak, úgy más lelki nyavalyák sem juttatnak el a tiszta érzékletbe, mert kitanulható a fájdalom és a gyönyör is, „...meséli el a vén, / szenvedéseidben is csalódní lehet. / Akinek lelke kínban nem vetül szét, / erődként áll az gyönyöre helyén is” (*Válasz*).

Fontos megemlíteni a lírai én függetlenségének következő szintjét, mely az Istentől való szabadulásban testesül meg. „Ha lenne Isten, én tagadnám, / szívemben körbefalaznám, / ha ételt kérne, nem adnám, / sírásom szemébe havaznám!” (*A vetés*); „Én az Istent eltemettem, / vermet ástam: nem szerettem, / de csak tavasz-földbe tettem, / szárba szökent nem-hitemben” (*A vetés*). A függetlenségét nem teremti meg a cselekvő ember bűnnel, pláne nem gondoskodással, gondos félsszel: „tavasz-földbe” száműzéssel. Nem sikerül mentesítenie, kimenekítenie önmagát Isten hatóköre alól. Sőt azzal, hogy felismeri:

Isten önmagában vagy saját élete szereplőiben rejtekezik, még inkább komplikálja a cselekedetek és történések átláthatóságát, szándékainak megítélhetőségét. „Valahányszor rosszul vagyok, / meglátogat ez az Isten. / Szakadt esőkabátja van, / sáros cipője, rongy farmere: / annak zsebébe rejti a kését, és gyűlöl engem ősidőktől. / Tudom, mi az: félni a késtől, / ami belülről vág kifelé. / És tudom, hogy ez az isten / a fejemben van, a nagybetűt is / én adom hozzá, tán tévedésből; / és tudom, mi az, felébredni / a rémálomból, mert végül mindig / ad rá valami szert nekem” (*Istent félni*).

Az istenkép ezen áttranszformálása, egyénre szabása teszi lehetővé, ha nem is a függetlenedést, de az otthonos és bensőséges hit megteremtését. A vallás mint egy kirakós játék használati utasítása, munkát ad, nem pedig a játék/élet örömét. Segítségét nyújthat az eligazodásban, talán egy teljes, konzervált hit megépítésében is, de nem Nagy Cilinél. Esetében az individualizált Isten az, akivel sajátos játékba, személyes viszonyba kezdhet. Ehhez a mások által megálmódott vallást elemeire kell bontania, és azoknak a lapoknak a halmozását pakli kártyaként úgy használni fel – azzal a teremteni tudó kézzel –, ahogyan csak boszorkányok tudnak jóslatokkal behatárolni jövőbeni eseményeket, gyűrött, beszakadt lapokból teremtve sorsokat és személyesebb hiteket. „Márpedig van. Ez komolyan van, / néz rám ferdén a tükörből. / Belőlem néz. Irgalmatlanul / csúnya és gonosz és rámmere” (*Boszorkány*).

Persze ezzel Nagy Cili önként vállal valamiféle száműzetést is, hiszen bár hiteles Istent már teremthet, de így minden kollektíválható vallási felekezetről le kell mondania, mivel nem illeszthető be már egyikbe sem. „Nem komoly ügy, hisz én is a vallást / metszve a hitre szertedobáltam. / Csak ha hited tág, úgy menekülhetsz, / nincs az a vallás, mely befogadna / már, hiszen ennyi lett, amit értesz” (*Végzet*).

A költő válogatott írásait tartalmazó kötete, jó formaérzékkel, egyaránt tartalmaz kötött és szabad verseket, költői alkotástól

nem idegen az irónia, önirónia sem. A ciklusokban viszonylag arányos elosztásban sorjáznak a versek. A könyv mindenekelőtt izgalmas szellemi vállalkozás az olvasó számára, hiszen olyan lírai én rajzolódik ki, akinek fókuszpontjában az egzisztáló szellem jelenik meg, mely közvetlen sajátosságainak feltáró összefüggéseiből értelmezi önmagát és környezetét – ismétlődő kérdések, gondolatok más aspektusból való újrafeltevésével. Mindez persze nem jelenti fejlődésének stagnáló állapotait, csupán annak a tételezését, hogy mindaz, amit Nagy Cili képvisel, az nem külső kontrollos, hanem

sajátosan megszenvedett. Birkózik az átváltozásaiban mindazzal, ami félelemként megsemmisíthetné. Kötetzáró versében így vall: „Ujjaim karmok lesznek hirtelen. / Üvölténék a semmit harapva, / de akkor a számba vág a félelem: idomító zabla” (*Oroszlánná változásom*). Egy átváltozásban ragyog – úgy a vers, mint a kötete végére Nagy Cili: „Üvöltök: dől belőlem az Isten! / Futok a szavannán meztelen! / Hangos vagyok, kegyetlen és erős! / Te is légy ma őszinte velem” (*Oroszlánná változásom*).

KÜRTI LÁSZLÓ

Semmiből új világot

Paizs Tibor: *Erdélyi prikulicsok – Egy honfoglaló garabonciás álomlátása*

„Istenem, az a sok elmulasztott út / Kolozsvárig!”

(Csoóri Sándor: *Az elmulasztott utak*)

A Erdélyről értekeznek ma egy írástudó, minden bizonyosan visszhangzani kezd benne (és az olvasóban) a zseniális gyermek, Bolyai János két szava, a „semmi” és az „új világ”. Az utazó, a vándor hamar találkozik a nem létezővel, ha átlépi Ártádnál a határt, s rója a hosszú utat a Békás-szorosig, a Gyimesekben a Rákóczi-várig, a Déli-Kárpátokban Szinajáig. Maga sem tudja, mire figyeljen, arra, ami van, de fájdalmasan más, mint amire várt, amire számított, vagy a tömérdek kincsre, amit magában hord, amit őriz, szívből, lélekben, tudatban, akárcsak Kőrösi Csoma Sándor a ködbe veszett őshaza képét.

Utazni – Krúdy óta tudjuk – lehet képzeletben is, visszamenekülhetünk a rémisztő jelen elől a múltba, a vándor álomlátása legalább olyan fontossá válik ilyenkor, mint az összeszűkülő pupillákkal,

TIMP KIADÓ,
2008

elhomályosult tekintettel, vérző ujjbegyekkel érzékelt valóság.

Paizs Tibor ilyen utazásra vállalkozott. Bejárta ugyan a Kárpát-medence keleti tájait, a Partiumot, Máramarost, Erdélyt, a Bánátot, de fizikai jelenvalósága egyáltalán nem egyértelmű. Sokarcú személyiség: saját könyvének – *Erdélyi prikulicsok* – harmadik személyű, talányos hőse, Peregrinus, vagyis garabonciás vándordíák, ugyanakkor ábrándos, méla szemlélő, tudós felfedező, sőt bevallottan honfoglaló, nem a magyarok nyilaival, hanem a rajongó szeretet, a fantázia, a képzelet segítségével „szerzi vissza” Erdélyt.

Különös, szép és humánus honfoglalás. Hasonlatos a Szabó Zoltánéhoz, *Szerelmes földrajz* ez a könyv is, de talán annál is több, irodalmi és néprajzi topográfia, kultúrbarlangászat, mélyfúrások a múltban, szellemtörténet, adattár, dokumen-

tungyűjtemény, história első kézből és így tovább.

Vallomásos könyvének első színtere és tényleges (képzeletbeli?) útjának első állomása a soktornyú Nagyvárad, Erdély kapuja, „a magyarság büszke szellem sátora..., amely századokon át őrizte alapító királya, Szent László vonásait: a komolyságot, a hitet és a könnyedséget”.

Komolyság, hit és könnyedség. Erdély minden településére érvényes jelzők. Hamvas Béla és Németh László szerint is ebben gyökerezik Erdély nemessége. Paizs Tibor a köztudatból hiányzó, legalábbis homályos két történelmi adattal szolgál ennek bizonyítására: ezt a földet, ezt a hazát, ezt a nemzetet más fajú, más nyelvű népek is szerették, tisztelték, becsülték. A váradiak Rulikovszky Kázmérről nevezték el a sírkertet, arról a lengyel származású orosz katonatisztról, aki 1849-ben átállt a szabadságharcosok oldalára, ezért felakasztották. Így lett belőle magyar mártír, besorolandó az aradi tizenhárom közé.

És aztán a nagy és szent király! László. A krónikások szerint fejfel magasabb volt vitézeinél. Sírja nincs, szétdőlték, a szentélyt megszenteltelenítették, de legendák garmadája őrzi emlékét, ércnél maradandóbban őrzi, hiába törték darabokra lovas szobrát, a Kolozsvári testvérek, Márton és György 1390-ben készült remekművét, hiába öntötték abból ágyút Belgrádban – ellenünk.

Adatok, jelzők, metaforák halmazában személyesül meg ez a hajdanvolt álomváros, a Körös-parti Párizs, a mára már megöregedett szépasszony, megkopott díva. S itt tetten érhető Paizs Tibor módszere, amelyet mindvégig alkalmaz. Arca nő a kőnek, falnak, hegyoromnak, sűrű magyar levegővel telnek meg templomok, vigadók, színházak, dicső vagy vesztés csaták színterei lesznek újból a völgyek, rétek, lankák, s életre kelnek a hősök, mindenekelőtt Erdély méltóságai, akik akkor voltak országoló fejedelmek, amikor Magyarország mint önálló állam, megszűnt létezni.

Feltámasztja a múltat. A magyar múltat támasztja föl. Azt nem vehették el tőlünk, az a mienk, és amit ferdítettek rajta, azt kiegyenesíti, kikalapálja s főleg kihüvelyezi a valós, a megtörtént eseményeket a hamisítások bugyraiból.

Munkájának szerkezete, szövete zene-művekével rokon. Mindvégig a fájdalom az alapérzés, amely elfogja, amely mardossa, kínozza a pusztulás láttán, emiatt bűg a háttérben a gordonka hangja – „Aki szívére fekszik, rosszat álmodik”, ismétli minduntalan –, aztán útvonalában is kitérőt tesz, mintha menekülne Nagyváradról, a lezüllesztett primadonnától. A híres hévízforrások irányába indul, itt, rövid időre, a püspök-költő reményekkel teli szólama lesz az uralkodó, hisz ő, a boldog előd, királyához, Mátyáshoz készült annak idején Budára: „Fel hát az útra, társaim, siessünk.”

Aztán, elhagyva a püspöki fürdőket, azt az utat járja, amelyet Jókai egykoron. Ő, a nagy romantikus, tüdőbajából gyógyult ki lóhátan az Erdélyi Érchegység tiszta levegőjén, jelen szerzőnk lelki nyavalyáival néz farkasszemet, amint a mócvidék településeit látogatja sorra, többek között Topánfalvát, Felsővidrát (ma Avram Iancu falu), ahol magyarokat mérszároló lázadások, felkelések robbantak ki egykoron.

Töpreng Peregrinus, az olvasót is viaskodásra, önvizsgálatra ösztökéli. Miért? Miért e gyűlölet ellenünk? Milyen hibákat követünk el, hogy ennyi magyar vér folyt itt?

Három martalóc vezér, Horea, Closca, Crisan – most román nemzeti hősök – 1784. november 7-én álltak a vad hegyi lakók élére, asszonyokat, gyerekeket sem kíméltek, templomokat, kúriákat, kastélyokat éppúgy felgyújtottak, mint szalmafüdeles jobbágyviskókat, elpusztították a környék magyar lakosságát.

A „Havasok Királya”, Avram Iancu (Jókai még megpróbált beszélni vele, de akkor már örült volt!) 1849. május 23-án indította népét a magyar forradalom ellen, tettük elsősorban a civil magyar lakosság legyilkolásából állt, Petőfi egyik legjobb barátját,

Vasvári Pált végzik ki hallatlan kegyetlenséggel, Madách Imre testvérét, Máriát és annak honvédtiszt férjét vágják össze darabokra, s vetik étkül disznók vályújába.

Más eszközökkel, de még súlyosabb következményekkel „munkálkodott” ellenünk későbbi korokban ennek a vidéknek két kigyóravaszgú politikusa, Octavian Goga és Petru Groza...

Miért? miért? és miért? Miért támadtak ránk ennyiszor, ilyen ádáz haraggal szomszédaink? Mi volt az ok? A nagy civilizációs különbség? Az ortodoxia? A balkáni mentalitás? Irigység?

Érdekes adalékkal szolgál Paizs Tibor. Jókai regényének, a *Szegény gazdagoknak* a dúvad oligarchája magyar nemes, Hátszegi Lénárt báró. De Jókai a Fatia Negrát valójában a román Nopcsa Lászlóról, Hunyad vármegye teljhatalmú uráról mintázta, akinek eredeti neve Nopcea volt, és aki „az 1848-as forradalmi események hatására márciusban lemond tisztségéről, május közepén már ott díszleg a Balázsfalvára összehívott Román Nemzeti Gyűlés elnökségében”.

Miért fontos ez?

Az elmúlt ötven év román és szlovák (és néha osztrák) történészei oly szívesen adományozták nekünk az élősködő, pallosjogot gyakorló, jogtipró nemességet, és sajátították ki maguknak az „egységes” román, illetve szlovák néptömegeket. Kolonizációt emlegettek, a magyar királyság peremvidékeit néhány ezer magyar nemes gyarmatosította, így kerültek ők magyar impérium alá.

Veszélyesebb és hamisabb história ez, mint a hírhedt dáko-román elmélet.

De Paizs Tibor békés historikus, nem ássa ki a csatabárdot, perújrafelvétele nem emleget, inkább Jókai szelíd kék szemével szemléli az álomszép vidéket, bevallottan Vita Zsigmond, *Jókai Erdélyben* című könyvének nyomvonalát követi, megfordul a Geinai leányvásár hegyén, a Gajna tetőn, megcsodálja a Detunata világhírű bazaltoszlopait, lemászik a Lucsia-, a Szkerisoara-

barlangok mélyére – elsőrangú turisztikai kalauz ez a rész.

A Királyhágó az a határvonal, amelynél minden vándor rezdülést érez a szíve tájékaán, itt kezdődik a történelmi Erdély, erről a csodálatos nyeregről leereszkedve látogatta meg Paizs a csucsai Boncza-kastélyt, hogy onnan negatív élményektől űzve csodálja meg Kalotaszeg minta- és színorgiás népművészetét, s elmélkedjen – zengővárkonyi Fülep Lajost is megemlítve – a fehér pestis, az egyke nemzetvesztő következményein.

Ugyanaz a meditáló, múltba pillantó, mélységeket kereső Peregrinus toppan be Kolozsvárra. A kincses város Paizs Tibor felnevelő városa. A Mezőség egyik falujában, Palántán született ugyan, de másfél hónapos korától Kolozsvár lakója. Jól értelmezi a „kincses” jelzőt: nem aranyban, nem ezüstben volt gazdag Mátyás szülővárosa, hanem szellemiekben. Minden más településtől különbözött méltóságával, magabiztosságával, büszkeségével, rátartiságával. Aztán jöttek az új lakók, először csak a közeli hegyekből ereszkedtek le, új, ordas korunkban Ó-Románia minden tartományából szállították ide vagonokban őket, és provinciává züllesztették, „hogyan jól érezzék magukat benne”.

De a kövek beszédek, híres történelmi eseményekről tud a főtéri Szent Mihály templom, Peregrinus megálmolja a Mátyás szobor 1902. október 12-én celebrált felavatását. S vajon hányan tudják, történészekon kívül, kik a híres Fadrusz-szobor mellékalakjai? Ez a részletező leírás a könyv egyik miniatűr remeklése: „Jobbjaán az idős Magyar Balázs horvát bán és erdélyi vajda Bosznia megdöntött zászlajával, mellette, a talpazathoz közel, Kinizsi Pál, a kenyérmezei csata hőse Csehország zászlajával és a lehajtott török lobogóval. Mátyás bal oldalán Szapolyai István nádor, Ausztria helytartója. Közel a talpazathoz Báthory István erdélyi vajda a birodalmi lobogóval és a meghódított Bécs földre eresztett zászlajával. Ez a szoboralak Fad-

rusz arcmását mintázza. A talpizat kövén egy janicsárlobogó mellett a lengyel zászló fekszik.”

Jelenkori történelmi és földrajzi ismereteink birtokában mindez irreális álom, hihetetlen, s mégis igaz. Ezeknek a csodás álmoknak a nagymestere Paizs Tibor, egy műemlék leírásával, amely fölött a turisták tízezreinek a tekintete siklik át, ő a Mátyás korabeli Kelet-Európát nyújtja – Béctől Isztambulig.

A Mezőség, a Holt-tenger az a vidék, amely miatt újlag rosszat álmodik a mediterrán hajlamos szerző, emiatt szenvedett Makkai Sándor is, Nyíró József is, egy kihálásra ítélt nép hazája ez a dimbes-dombos táj, „árva magyarok világa”. A még vegetáló lakosság nyelve ősmagyar, hitvilága, virág-, dűlő-, falunevei a honfoglalás előtti korokat idézik, őrzik, de temetőszaga van már minden kapavágásnyi helynek. Hogy meddig beszélnek még szórványjaiban Arany János nyelvét – Isten a megmondhatója.

Marosvásárhelyre érkezve már érzi, tudja az olvasó, hogy nem könyvben lapoz, hanem Erdély történelmébe avatják be. Talán ez a legtalálóbb szó Paizs könyvének jellemzésére: beavatásban részesülünk, ami kellemes, bódító, szédítő kábulat és kijózanító, nyers valóság keveréke.

A Bolyaiak városa. A Teleki Téka városa. Sütő András városa. Arankáé. Kazinczy Ferenczé, mert itt fogant meg az *Erdélyi Levelek* gondolata. Megdöbbenő és reményt keltő az a kincs, amelyet a hajdani kancellár, Széki Teleki Sámuel összegyűjtött, az európai kultúra számára is számottevő érték a kétszázezer kötet: ősnymtatványok, bibliagyűjtemények, a korai nyomdászat remeklései.

Jelenleg jobbára olyan személyzet kezeli, amely nem ismeri a magyar nyelvet.

Aztán egy érdekes villanás Segesváron – ez Pajzs másik módszere –, hirtelen egyberántja a múltat a jelennek: nemrég avatták boldoggá Apor Vilmos győri püspököt, aki testével védte a Vörös Hadsereg katonái elől menekülő

lányokat, asszonyokat, így halt hősi halált. Itt született Segesvárott 1892-ben.

A Székelyföld útjait, falvait és városait már sokan bejárták Paizs Tibor előtt, hivatkozik is szaporán Orbán Balázsra, de haszonnal forgathatta Dávid Gyula – Mikó Imre *Petőfi Erdélyben* munkáját, Beke György riportkönyveit, megfordulhatott a kezében Bözödi György *Székely bánja* és így tovább. A krónikás hangján a felszabadság, az öröm, vidám crescendo szárnyal magasba, a szomorú gordonka hangját elnyomja a kürt, a tárogató, hisz nagy területeken egy tömbben él a magyarság, nem tűnt el úgy, mint a csalfa, sok s nagy ámulást elkövetett szépség. Igen, a Székelyföldre már nem a turistakíváncsiság hozza a vándorokat, a Székelyföld zarándokhely, nemcsak Csíksomlyó, a híres búcsújáróhely, a fehéregyházi rét is az, itt tűnt el a (világ)szabadság költője, itt lényegült át megtartó, megőrző, szent fogalmakká: „Hazává, nemzeté, szeretetté, szerelemmé, szabadsággá változott... Peregrinus azért zarándokol ide, mikor csak teheti, hogy az őrnagy példájából erőt vegyen a reményhez: harmadnapon halottaiból feltámad a nemzet.”

Emiatt nem szükséges nyomról nyomra követni Paizs Tibor-Peregrinust székelyföldi útján, Háromszéken, Csíksországban, Erdővidéken, hisz amúgy is ismerjük, tudjuk, hogy a három Áron: Gábor Áron, Tamási Áron és Márton Áron legalább akkora legenda, mint Petőfi Sándor, és a legendák hősei nem halnak meg soha, ők éltetik a cseppnyi reményt a maradékban.

Mikes Kelemen, Kőrösi Csoma Sándor, Orbán Balázs, Apáczai Csere János további lakói ennek a Legenda-országnak, szellemük munkál, bátorít, és összefogásra int. Ezernyolcszáznegyvennyolc teremtette meg példaadó módon a nemzet egységét, ez a szellemi, érzelmi unió fogja megmenteni a jövőben nemcsak a leszakított területek, hanem az anyaország magyarságát is. Csak békés, szelíd és európai léptékű egyesítésről lehet szó, s ha az megvalósul, élni fog ezen

a földön a „szélkaszabolta magyar nyelv”, a „bukaresti cseléd lány nyelve” (Illyés Gyula), Mikes Kelemen bülbül-édes, Benedek Elek szelíd, Tamási Áron mókás, Tómpa László konok igéket tördelő nyelve. Megmarad és virágozni fog a sok bajt, sanyarúságot látott földön Csaba népe. Lesz feltámadás! Ezt álmodja Paizs Tibor.

További útján óriásléptekkel halad Peregrinus, követni csak hétmérföldes csizmákkal lehet. Kiruccanása a Gyilkos-tóhoz, a Békási-szorosba, az Oltárkő alá indokolt, hisz világhírű nevezetességekről van szó, de a földrajzi szépségek csak pillanatra kötik le figyelmét, az örmények sorsa foglalkoztatja Gyergyószentmiklóson, ez a sokat szenvedett, sorsában velünk rokon néptörédek vallását megőrizte, ők a legrégebbi keresztények, de nyelvükben, kultúrájukban magyarrá lettek, életvitelükben semmiben sem különböznek a székelységtől.

A Maros mentén haladva, Dédán át nem kerülhette ki Marosvécsét, a helikoni találkozó színhelyét, hisz ő maga is költő-író utód, névsorolvasás következik, kik voltak hajdan báró Kemény János leghíresebb vendégei, kik egyesültek a transzszilvanizmus zászlaja alatt, amely eszmének még mindig híve a mi vándorunk, Peregrinus.

Még el is téved. Marosvécs után „ötlöttek eszébe a hűségesek”, Baróti Szabó Dávid, Bölöni Farkas Sándor, Benedek Elek, Apáczai Csere János, vagyis Erdővidék és Felső-Háromszék kicsi faluja, Csomakőrös, ahonnan egyenesen a világ tetejére, Tibetbe vezetett hajdan egy székely fiú útja.

De jól van ez így. Mégsem olyan kicsi ez a Székelyföld, ha el lehet tévedni benne, és gondolatban száguldozni, különösen garabonciásnak, nem okoz nehézséget.

Aki Erdélyt járja, annak hazatérni sem könnyű. Nagybánya felé veszi útját, csak most látjuk, milyen hatalmas terület az, amelyet Trianon után Erdélyországnak ne-

vezünk. Annyi szépség halmozódott fel itt, a hegyek között, hogy a település nem ok nélkül a festők városa. És Petőfi Sándoré. Szendrey Júliáé. Mindentudó vándordiákunk közli, hogy a fiatal pár nem Koltón, hanem Nagybányán, az Arany Sas fogadóban töltötte a nászéjszakát, mert Misztótfaluban kitörött a kocsijuk kereke, csak másnap mentek a „vad gróf” kastélyába.

Itt már nem lehet megilletődöttség nélkül szemlélődni, a nászágó, a somfa, a kilátás a távoli bércekre mind-mind a *Szeptember végén* hangulatát idézik, és Peregrinus, szokásához híven, elérzékenyül.

Még felsorolni sem lehet a településneveket, miközben a Partiumban poroszkál, mindenesetre Szatmárnémeti és Nagykároly érintésével. Nagyszalontán áll meg poros Ladájával. Arany János, Zilahy Lajos, Sinka István szülővárosa ez, újabb impulzusok a meditálásra, visszapillantásra, számvetésre. Miniatűr történelmi lecke Szalontáról, a Toldiakról, de a jelenkor is hozzáadott már valamit a méltán híres város nimbuszához: „A városka szülötte, Kulin György csillagász Szalontáról nevezte el az általa felfedezett kisbolygót.”

Arad (a Tizenhárom), Temesvár, Vajdahunyad, Déva, Gyulafehérvár (Batthyáneum), Nagyenyed, Torockó már olyan ráadások, amely színtereken csak fáradtan, bágyadtan tudja követni az olvasó a garabonciást. Sok ez az elmének, sokkoló a léleknek. Megtelik a szív keserűséggel, a szem könnyel, akkora értékek jutottak ebek harmincadjára. De ágas-kodik bennünk a tenni akarás vágya (emiatt írta meg könyvét Paizs Tibor!), hogy ne úgy legyen. Hogy gondos kezekbe jussanak templomok, iskolák, várromok, levéltárak, könyvtárak, emlékművek és életművek. Az erdélyi magyar élet.

Semmiből új világot?

HEGEDŰS IMRE JÁNOS